

LI GOR ÇÊBÛNA XWE BÊJEYÊN KIRMANCKÎ (ZAZAKÎ)

Mehmet Tayfun (Malmîsanij)¹ & Abdulwahab Xalid Mosa²

¹Zanîngeha Artukluyê ya Mêrdînê, Turkey.

²Zanîngeha Zaxoyê

(Accepted for publication: May 4, 2014)

Kurtîya lêkolînê:

Ev lêkolîna bi navûnîşanên (LI GOR ÇÊBÛNA XWE BÊJEYÊN KIRMANCKÎ (ZAZAKÎ)) ye, li pey rêbaza wesfî şirovekarî hatîye encamdanê û kerstê wê ji herdû dîyalêktên Kurmacî û Kirmanckîyên zimanê Kurdî hatîye wergrtinê, ew jî bi bi herdu rêkên:

1- Wergirtin ji zardevê xelkî.

2- Wergirtin ji nimûneyên nivêsandî.

Armanca giştî ji vê lêkolînê ewe ku alîyekê berawirdîyê di navbera dû dîyalêktên serekîyên zimanê Kurdîda berçav bikeyn, alîyê taybetî jî ewe ku ronahîyê bideyne ser taybetmendîya diyarda çêbûna bêjeyên kirmanckî ji rûyê pêkhatnêve û ji alîyekê dinve layenên hebeşî û cudahîya pêkhatina bêjeyan di navbera Kirmanckî û Kurmancîyêda diyar bikeyn. Li dawyê jî li gor çarçûvê bo lêkolînê hatîye danan çend encamên diyarkirî bi destve hatîne.

Kilîla lêkolînê: Pêkhatiya bêjeyan, Kirmanckî, Kurmancî.

Ferhengok:

Kurdî	kurdî
bêje	peyv, wişe.
bêjeyên xwerû	peyvya sade, wişey sade.
bêjeyên darşî	peyvya darjaw, wişey darjaw.
bêjeyên hevduanî	peyvya lêkday, wişey lêkdiraw.
dîyalêkta kirmanckî	dîyalêkta zazakî, dîyalêktî zazakî.
dîyalêkta kurmancî	dîyalêkta kirmancîya jûrî, dîyalêktî kirmancî jûrû.
çavkanî	serçawe.

3. Dîyarbekir (Diyarbakır)

4. Xarpêt (Elazığ)

5. Erzingan (Erzincan)

6. Ruha (Urfa)

7. Mûş (Muş)

8. Semsûr (Adıyaman)

9. Bidlîs (Bitlis)

10. Sêwas (Sivas)

11. Erzirom (Erzurum)

12. Sêrt (Siirt)

Pêkhatiya lêkolînê:

1. Destpêk.

2. Bêjeyên kirmanckî ji layê pêkhatnêve:

A. Bêjeyên xwerû.

B. Bêjeyên darişî.

C. Bêjeyên hevduanî.

3. Hevbeşî û cudahîya bêjeyên kirmanckî û kurmancî.

4. Encam.

5. Perawêz.

6. Çavkanî.

7. Kurtîya lêkolînê bi zimanê Ingilîzî.

1. Destpêk:

Di vê lêkolînê de, dê ronahîyekê deyne ser cure û çêbûna bêjeyên dîyalekta kirmanckî (zazakî) (1). Lewra di destpêkê de, dê bi awayekî gelek kurt li ser kirmancan (zazayan) û dîyalekta wan hin agahdarîyan xweyakeyn (2).

Heke em yê li derveyê Kurdistanê nehesibînin, kurdên ku dîyalekta kirmanckî diaxivin, îro di nava sînoreyan van wîlayetan de dijîn:

1. Çewlîg (Bingöl)

2. Dêrsim (Tunceli)

Ji van wîlayetan, li Dêrsim û Çewlîgê pîranîya xelkî; li Dîyarbekir, Xarpêt û Erzinganê beşekî girîng yê xelkî bi vê dîyalektê diaxivin. Em dişên bêjin ku li hin wîlayetan, tenê li qezayekê ev dîyalekt tê axaftin. Wekî qezaya Sêwregê (Siverek) ya wîlayeta Ruhayê, Gimgima (Varto) Mûşê, Alduşa (Gerger) Semsûrê, Modana (Mutki) Bidlîsê. Li wîlayetên Sêwas, Erzirom û Sêrtê hejmara axêverên kirmanckî hindik e. Li gor ku ji hin belgeyên fermî yê Komara Tirkîyeyê tê fêmkirin, li wîlayetên Meletî (Malatya), Qers (Kars), Gümüşhane û Seyhanê [Adana] jî hejmareka kêma ya kurdên kirmanckîaxêv heye (3).

Kurdên kirmancîaxêv, li Dêrsimê ji xwe re dibêjin **kirmanc**; li Çewlîgê, hin qezayên Xarpêtê û Dîyarbekirê ji xwe re dibêjin **kird**; li herêma Sêwregê ji xwe re dibêjin **dimlî/dimilî**. Bêjeya **zaza**, hîn zêde tirkî jî bo kirmanckîaxêvan bi kar dianî. Herweha kirmancên bajaran jî li hin deran ji xwe re digotin "zaza" lê ev bêje ji alî kirmanckîaxêvan kêma dihat bikaranîn. Her ku bandora tirkî li ser kirmanckîaxêvan zêde bû, bêjeya zaza zêdetir hat bi kar anîn. Herweha çend zimannasên

ewropî û amerîkî yên ku li ser kirmancî xebitîne jî, di bin tesîra tirkî de mane û di lîteratura wan de jî bêjeya zaza tê bi kar anîn. Navên "dimilî" û "zaza" di eslê xwe de navên eşîran bûn ku paşê teşmîlê kirmancîaxêvan bûne (4). Bi a min, ji ber ku piranîya kirmancîaxêvan ji xwe re dibêjin **kirmanc** yan jî **kird** û ji dîyalekta xwe re dibêjin **kirmancî** yan jî **kirdkî**, rasttir e ku meriv van bêjeyan bi kar bîne. Grûba Xebate ya Vateyî ya ku ev bîst sal e li ser kirmancî kar dike, ji van navan **kirmanc** û **kirmancî** tercîh kirine, em jî van bêjeyan bi kar tînin.

Tîştêkî balkêş e ku li her çar parçeyên Kurdistanê, hin kurdên ku bi dîyalektên cuda-cuda yên kurdî diaxivin, ji xwe re dibêjin "kirmanc" û ji dîyalekta xwe re dibêjin "kirmancî" (5).

Herçiqas mijara me ne ev be jî, divê ez qala wateyeka din ya bêjeya "kirmanc"ê jî bikim. Li hin deverên Kurdistanê, ji kesên ku bi eslê xwe mensûbê eşîrê nebin re dibêjin "kirmanc". Herweha li hin deveran, ji cotkar, re'ye û gundîyan re jî dibêjin "kirmanc". Bo nimûne, li devera Behdînanê gotina "Ez ne kirmancê babê te me", yan jî di dîwana Melayê Cizîrî de gotinên "mîr û kirmanc" (6) nîşanên vê wateyê ne (7).

2. Bêjeyên kirmancî ji layê pêkhatnêve:

Niha em bîst ser mijara bêjeyên kirmancî (zazakî).

Li gor çêbûna xwe, bêje sê cure ne: Bêjeyên xwerû, dariştî û hevedudanî.

B.1. Çend pêşgir û bêjeyên ku bi wan hatine çêkirin

Kirmancî (Zazakî)	Kirmancî (Zazakî)	Kurmancî	Kurmancî
pêşgir	bêje	pêşgir	bêje
a- I	1.abîņšo/abišo/abişû [a + bîn+şew] 2.abtîšo/abişû [a + bîn + tir + şew]	-	1.dîşev (9) [din + şev], şeva din 2.pêr şev
a- II	1.acêr/acîr 2.acor 3.apey 4.aver/over/ûver	-	1.ber bi jêr 2.ber bi jor 3.paş da/paş de, pey 4.[ew ber], ber bi pêş, pêş de
ber-	1.berbanik 2.berpa/berpî	ber-	1.bervank 2.berpê
bê- / bîye-	1.bêaqil 2.bêbext 3.bêsol/bêsuwal/bêsuel 4.bêveng	bê-	1.bêaqil 2.bêbext 3.bêxwê 4.bêdeng
bi-	1.bîaqil / b'aqil 2.bîkeyf/bîkêf	bi-	1.bîaqil / b'aqil 2.bîkêf
bî- / bîn-	1.bîro [bîn + roj] / bêro/bîyor 2.bîntirro [bîn + tir + roj] /	-	1.roja din / roja dî [din + roj] 2.sêsiibe [din + tir + roj]

Bêjeyên kirmancî yên ku di vê gotarê de wekî nimûne hatine nivîsîn, ne bêjeyên nûçêkirî/nûdariştî yên çil salên dawîn in. Anko di lêkolînêde bêjeyên ku di kirmancîya gelî de hene, weke nimûne hatîne bikarhînan.

A. Bêjeyên xwerû:

Bêjeyên xwerû, ev bêje bi awayekî serbixwe erka xwe di ferhenga bingehîna zimanê de xwya dibin û ji aliyê pêkhatinêve pêşgir, paşgir û navgiran rola xwe di avakirina wan de nabînin. Çend nimûne:

Kirmancî (Zazakî)	Kurmancî
bir	bir
çim	çav
kes	kes
por	por
şima/sima	hûn
ver	ber/wer (8)
zerd	zer

B. Bêjeyên dariştî:

Bêjeyên dariştî, ew bêje ne ku pêşgir, paşgir yan jî navgir wergirtine. Di **kirmancî** de bêjeyek, dikare pêşgir, paşgir yan jî navgire werbigire. Di kirmancî de gelek bêje bi guherîna dengên li gor herêman tên guhertin. Herweha hin pêşgir û paşgir jî li gor herêman diguherin. Li jêrê de beşek ji pêşgir û paşgiran li gel nimûneyên wan dîyarkeyn. Di navbeyna varyantên cihê-cihê yên pêşgir, paşgir û bêjeyan de xêzeka xwar (/) hatîye danîn.

	bîn terro 3. bîn şew [bîn +şew]/ bîn sewe/ bîn so/ bî şew/ bîn şewka / bî şewka 4. bîn tirşewe [bîn + tir + şew] / bîn terşew/ bîn teso		3.dîşev [din + şev], şeva din 4.şeva bertir/şeva betir [din + tir + şev]
da-	1. da des 2. da pancêş 3. da vîst	-	1. nêzikî deh 2. nêzikî panzdeh 3. nêzikî bîst
der-	der heqê / der heqa der mal, der malî der hal	der-	der heqê / der heqa der mal, der malî der hal
em-	1. em şo [emşew]/emso/eşmo 2. em ser/ em sar/esmer	î- / ev- , em- (KN)	1. î şev, ev şev/ em şew/ îm şew (KN) 2. î sal/ ev sal, em sal (KN)
ew-/ey-/ê-/î-	ew ro/ ey ro/ ê ro/ î ro	ev- / î-	ev ro/ î ro/ î rû,emro/ îm ro/ ew ro (KN)
hem-/am- / om- / an- / em-/im-/on-	hem ver/ am ver/ om ver / an ver	hem-	hem ber
hem-	hem baz/ em baz/ amb az / im baz/ om baz/ on baz	hem-	1.heval 2.en baz (10)
im-	1. im şo [emşew]/îşmo 2. im sar/ îm ser/îşmer	î- , em- (KN)	1. î şev, em şew/ îm şew (KN) 2. î sal, îm sal/ em sal (KN)
î-/wi-/wey-	î ta/ wi ta/ wey ta	-	ev der, vir
ne-	1. ne heq 2. ne kes 3. ne sax 4. ne zan	ne-	1. ne heq 2. ne kes 3. ne sax 4. ne zan
nê-/ni- / nîye-	1. nê wêş/ nî wêş/ş/ nî yewêş 2. nê wende/ nê wendî	ne-	1. ne xwêş 2. ne xwende/ ne xwend
pe-	1. pe roj/ pe roz 2. pe şewe/ pe sewe	bi-	1. bi roj 2. bi şev
pê- / pa-	pê wer / pa wer	pê-	pê xwarîn, pê xor (KN)
ra-	ra ver/ ra vey/ ra vêr/ ra vê	-	berê , pêş
u-/ew-/wi-	u ca/ ew ca/ wi ca/ wey ca/ aw ca/ aw ja/ aw za / u za	-	ew cî, [li] wî cî, ew der, wir
ver-	ver ben dik	ber-	ber vank

B.2. Çend paşgir û bêjeyên ku bi wan hatine çêkirin

Di kirmancî de hejmara paşgiran ji ya pêşgiran pirtir e. li vir ji wan tenê dê çend nimûneyan berçavkeyn (11).

Kirmanckî (Zazakî)	Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî	Kurmancî
paşgir	bêje	paşgir	bêje
-a	1. de sta 2. zura / zûra	-e -ker	1. de ste 2. derewker
-al / -ale	1. çengal / çungal 2. gopale 3. kendal	-al	1. çengal / çingal 2. gopal 3. kendal
-e	de ste	-e	de ste
-ker	1. zîvker 2. zurker 3. fendker / feniker 4. mîziker	-ker -ek/-ok/-oke	1. zîvker 2. derewker 3. fendek / fendok / fenok / fenek 4. mîzoke / mîzek
-i / -e (jibo nêr)	1. çimi / çime 2. kewtî / kewte 3. nuştî / nuşte	-î/-e/-a	1. çavî 2. kevî / keftî / ketî 3. nivîsandî

	4.vîcnayî/vîjnaye/weçînite		4.bijarte / bijartî
	5.wendi / wende		5.xwendî/xwende
-ik	1.lepik / lopik	-ik	1.lepik
	2.zerdik		2.zerik/zerdik
-î / -îye / -a (jibo mê)	1.kewtî / kewtîye / kewta	-î / -a / -e	1.kewtî/keftî/ketî
	2.nuştî / nuştîye / nušta		2.nivîsandî
	3.vîcnayî/vîjnayîye/vîjnaya/ weçînitîye		3.bijarte / bijartî
	4.wendî / wendîye / wenda		4.xwendî/xwende/xwenda
-kî	1.kurdkî	-î / -kî	1.kurdî
	2.farisî		2.farisî
	3.armenîkî		3.ermenî/ermenîkî/ermenîkî/êrm enîkî/êrmekî

B.3. Çend navgir û bêjeyên ku bi wan hatine çêkirin

Di kirmanckî de, navgirên "-a-", "-e-", "-o-" hene.

Nimûne:

	Kirmanckî (Zazakî)		Kurmançî
-a-	nêmanêm/nîmanîm raştaraşt	-e-	Nîvenîv /nîvanîv rasterast
-e-	-e- rasterast/raştaraşt	-e-	rasterast
-o-	-o- nîmonîm	-o-	nîvonîvo

C. Bêjeyên hevedudanî:

Bêjeyên hevedudanî, ev bêje ne ku ji çend bêjeyan pêk hatine û wateyeka yan jî çend wateyên nû wergirtine.

Di kirmanckî de, bêjeyên hevedudanî bi çend awayên cuda çêbûne, li jêrî dê bas ê wan cudahîyan hêtekirîn ê.

C.1. Bêjeyên hevedudanî yên ku li gor rêzbûna bêjeyan ya îzafeyê hatine çêkirin

Îzafeyên sade ji du bêjeyan pêk tên. Bo nimûne, em li ser îzafeya "rîyê pelî" (KU. rûyê pelî) bifikirin. Di vê îzafeyê de, "rî" (KU. "rû") bêjeya yekem, "pel" bêjeya duyem e. Di bêjeya hevedudanî ya "rîpel" (KU. "rûpel")î de, ev her du bêje li gor rêza îzafeyê hatine ba hev (KI. "rî + pel", KU. "rû + pel") û bêjeyeka nû pêk anîne. Ango di vê bêjeya hevedudanî de, wekî rêza bêjeyên îzafeyê, "rî" (KU. "rû") bêjeya yekem, "pel" bêjeya duyem e û ji her duyan bêjeyeka nû hatîye çêkirin.

Hin nimûneyên din:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmançî
bapîr	bapîr
binboçe	binboç
binçeng	binçeng
bindest	bindest
binerd/binherd	binerd
binfîstan	bin kiras
binpîze [bendê pîzeyî]	navteng
fekakerde	dev vekirî
fekçarox	dev çarox
fekgilêz / fekgilêj	dev gilêz
fekmalêz	dev gilêz
fekşorik	dev şorik
fekvila/fekwela	bawîşk
fekweş	dev xweş
gîmerre/gîmerre/cîmerre	gûmişk
keyxeripîyaye/keyxeripîyaye/keyxerepîyaye	malxerab/malxirab

kênapî	keçap
mîyanşewe	nîveşev
nêmşewe/nêmesewe/şewenême	nîveşev
ocaxkor/wecaxkor/wicaxkuar	ocaxkor
paşêne	paşînî
peygoş	piştguh
porkej	porkej
porsûr/porsur	porsor
rîpel/ripel/riper	rûpel/rûper
rîsipênî/rispêney	rûspîtî
serbar	serbar
seregird	sergir, sermezin
serehusk/sarehusk / serewîşk/serewuşk	serhişk
sergovend	sergovend
serkewte/serkewtî	serkevî/serkeftî/serketî
serpale	serpale
serrnewe	sersal, [sala nû]
verdest	berdest
verroj/verroc	berroj

C.2. Bêjeyên hevedudanî yên ku li gor cihguhertina bêjeyên îzafeyê hatine çêkirin.

Bo nimûne, em li ser îzafeya "cinîya xalî" (KU. jina xalî) bifikirin. Di vê îzafeyê de, "cinî" (KU. "jin") bêjeya yekem, "xal" bêjeya duyem e. Di bêjeya hevedudanî ya "**xalcinî**" (KU. "**xalojin**")ê de, ev her du bêje li gor rêza îzafeyê nehatine ba hev, bêjeya yekem (KI. "cinî", KU. "jin") û duyem ("xal") cihê xwe bi hev guhertine. Ango, bêjeya yekem ya îzafeyê, di vê bêjeya hevedudanî de bûye duyem, bêjeya duyem ya îzafeyê jî bûye yekem (KI. "xal + cinî", KU. xal + o + jin"). Bi vî awayî bêjeya hevedudanîya "xalcinî" (KU. "xalojin") çêbûye.

Hin nimûneyên din:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
aşxane	aşxane
biracîni/biracenî	birajin
birakêna/birakeyna	birazî/biraza
biraza / birarza (n)	biraza/birarza/birazî/birarzî (m, n)
birazaye (m)	birazî/biraza (m, n)
bîro [bînroj]/bêro/bîyor	roja din/roja dî
datcinî/dedcinî	amojin/jinam, jinap, jinmam
dafîza/deza/dereza	pismam/pizmam, kurmam/kurap/kuram
datkêna/detkêna/dedkêna/datkeyna	dotmam, keçap, qîzap, keçmam, keçam
destarî/destar/distarî/distar	destar
destere	destere
emcinî	amojin, jinam, jinap, jinmam
emiza	kurmet, pismet
emkêna	keçmet/keçmetik/kiçmet, dotmet, qîzmet
fekgem	bizmik
kopekbav/e	kopekbav
kopekza/kopekzay	kurê kûçikî
korocax/kuarwicax	korocax
kutikbav	kûçikbav
kutikzay	kurê kûçikî
nacîni/najni/nacni	amojin/amojn/amoj, jinap, jinmam, jinam
piştwerdî/piştwer/pişwerde/pişwerdi/pişwerd/ pişwêr/pişêrd/pişyerd/pişortî/pişotî	bermayî, avrû/avrî
paşmêr	piştêmêr
pîrbab/pîrbav	bapîr
pîzebend	navteng
sipîdare/sipêdar	sipîndar/spîndar/spindar

solawe	sûravk, şoravk
sûrgule/sûrgul/suirguil/surguli/surgul	sorgul
şewlete/şewelete/sewete	nîveşev/nîvşev
tîremar/tîrmar/tîremor	tîremar
verbendik	bervank
vewrgude	berfegulok
vewribe	berfedims/berfedimsk, berfemot
voregude: bnr. vewrgude	
vorgud: bnr. vewrgude	
vorguid: bnr. vewrgude	
warkêna (m)	xwarzî/xwarza (m)
warpay/warbay/warway [payo viran]	[xwerû pê], pêxas, pêxwas
xalcinî	xalojin
xalekêna	keçxaltî/keçxalet/keçxaltîk/keçxatî/kiçxalet, dotxaltî
xaleza	kurxaltî/kurxale/kurxalet/kurxaltîk/kurxatî, pîsxaltî
xalîza/xalza	kurxal, pîsxal
xalkêna	keçxal, dotxal
xoşawe/xoşab/xueşaw/xoşawî/xosawî	xoşav/xweşab/xweşav
yaykeza/yaykiza/yaykza	kurxaltî/kurxale/kurxalet/kurxaltîk/kurxatî, pîsxaltî
yaykêna	keçxaltî/keçxalet/keçxaltîk/keçxatî/kiçxalet, dotxaltî
zirkêna	zirkeç, keçhilî

C.3. Bêjeyên hevedudanî yên ku bi dubarekirina bêjeyekê hatine çêkirin.

Hem di kirmanckî de hem jî di kurmanckî de, hin bêje dubare dibin û paşgira "-ik"/"-ike"/"-iki", "-o", "-ok", "-oke", "-kî" li wan zêde dibe, dibin bêjeya hevedudanî.

Bo nimûne: xal + xal + ok → xalxalok (KI., KU.).

Çend nimûneyên din:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmanckî
hehecike/hachaciki/hejhejiki	hehecîk/hehecîk/hehecok/hedhedîk/xecxecok
peypeykî	paşpaşkî
qumqumike/qumqumik/kumkomok / gumgumiki	qumqumok/qimqimok/gumgumok/gimgimok / gumgimok
xalxalo/xalxalîkî	heftok, pêncok
xalxalok	xalxalok (kêzika bi rengê sorv xalên reş)
xapxapik	xapxapok

C.4. Ji bo çêkirina hin bêjeyên hevedudanî, bêjeyek dubare dibe û navgirê "-a-", "-an-" yan jî "-e-" yê dikeve navbera wan; her sê bi hev re bêjeya hevedudanî pêk tînin.

Bo nimûne:

germ + a + germ → germagerm (KI.)

germ + e + germ → germegerm (KU.)

Hin nimûneyên din:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmanckî
davadêv / devdev	devadev/devdevî/devdev
dergaderg	bi direjayî
fekafek	devadev/devdevî/devdev
giregir	giregir
lezalez/lezeleze	lezalez/lezelez, zû bi zû, zû zû
nêmanêm/nîmanîm, nîmonîm	nîvenîv, nîvonîvo
rasterast/raşteraşt/raştaraşt	rasterast
rewarew	zû zû, zû bi zû
seraser/seranser	seraser/sereser/seranser

C.5. Bêjeyên hevedudanî yên ku bi du bêjeyên dijawate hatine çêkirin.

Hem di kirmanckî de hem jî di kurmanckî de, hin bêjeyên hevedudanî hene ku ji du bêjeyên dijawate hatine çêkirin.

Nimûne:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
çepraz/çapraz	çepraz/çeperast/çeprast
serdgerm	sargerm/saregerm/sarogerm

C.6.Ji bo çêkirina hin bêjeyên hevedudanî, du bêjeyên dijwate tên rexê hev û navgira "-a-" yan jî "-e-"yê dikeve navbera wan, her sê bi hev re bêjeya hevedudanî pêk tînin.

Nimûne:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
cêracor/cêrcor/coracêr	ji jêr heta jor, hemû, jorejêr
verapey/verapê	berepaş

C.7.Bêjeyên hevedudanî yên ku bi alîkarîya gîhaneka "û"yê hatine çêkirin.

Du bêje tên rexê hev û gîhaneka "û"yê dikeve navbera wan, her sê bi hev re bêjeya hevedudanî pêk tînin.

Nimûne:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
fekûrû / feknur	devûrû / deverû
timûtim	timûtim

C.8.Bêjeyên hevedudanî yên ku tenê ji du bêjeyên xwerû hatine çêkirin.

Di vî beşî de, bê ku pêşgir, paşgir yan jî navgir lê zêde bibe, du bêjeyên xwerû hatine rexê hev û ji wan bêjeyeka hevedudanî çêbûye.

Hin nimûne:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
berfek	berdevk
darnequr/darniqor	darniqar/darniklok/darniqrok
destmaj [destnimaj]/ desmaj/desmac/deşmaj	destmêj/destnimêj/desmêj
dilete/dileti, cêwî	cêwî
dilule, çifte	dulûle/dulûlik, çifte
diveng	du deng
digoşe/digûşi/digoşi/diguşê/dingûşi	duguh
çarçewa/çarçewe/ çarçiwa/çarçifa/ çarçefe/	çarçove/çarçewe/çarçeve/çarçive/çarçîve/çarçope/çarçowe/çarçife
çarpê	çarpê, ker, çuwarpê (KN)
çarwa/çarwe	çarpê/çavî/çawî çarewa (KN)/çarewê (KN)/çuwarpê (KN)
hevalcêwî/havalcêwî	hevalcêwî
paşkil/paşkul/paskul/paskule/paskîl pîne	[paş + kil] pihîn/pîn/pehîn/pehn/pêhn/pên
peyser	berepaş/beropaş, paşepaş
serdest	serdest
sêpare	1. taştê/taştî/têşt 2. firavîn, navroj
uca/ewca/awca/ ewza/uza	ew cî, ewder
wide/widi	wêderê

C.9)Bêjeyên hevedudanî yên ku ji sê bêjeyan hatine çêkirin

Carina bejeya hevedudanî ji sê bêjeyan pêk tê lê bêjeyên wisa gelek kêman in.

Nimûne:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
awdestxane/awdastxane/awdestxone/awdestxûne	avdestxane/abdestxane
destawxane	destavxane

3. Hevbeşî û cudahîya bêjeyên kirmanckî û kurmancî:

Ji alîyê hevbeşbûn û cudabûnê, bêjeyên kirmanckî û kurmancî sê cure ne. Li jêrê em dê li ser van cureyan rawestin:

1) Bêjeyên ku bi temamî wekî hev in.

Nimûne:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
çele/çile	çele/çile
dest	dest
ez	ez
ga	ga
germ	germ
kund	kund
kûze/kuze	kûze/kuze
par	par
payîz	payîz
rind	rind

2) Bêjeyên ku reha wan yek e lê dengêkî yan jî çend dengên wan hatine guhertin.

Nimûne:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
ber/berîya/berya/beyra	derî
bîn	din
her	ker
ewro/ewrû/îro/îr/êwro/êro/êri/êr/eyro/eyrû/eyrue/ eyr/oru/oyro	evro/îro/îrû emro/îmro/ewro (KN)
hîra/hera	fire/fere/fireh/ferih
nika/neka/eka/enika/enka/enkê/ika/inika/inikay/ inka/inkay/inkey/inkê/îkê/inkey/înkê/nikê/newke	nûke/nika/henûke/naga/naka/nako/noke/ nuka/nûka
şew/şew/şo/sewe	şev, şew (KN)
varan	baran
vewre/werfe	befr/berf
ziwan/ziwon/ziwûn/zan/zon/zûn	ziman

3) Bêjeyên ku bi temamî ji hev cuda ne.

Nimûne:

Kirmanckî (Zazakî)	Kurmancî
çare	enî
dat/ded, ap	ap, mam
doman/domû, zak	zarok
Gangîr/Gangêr	Ruhstîn
hewl/howl/hol	baş
Homa/Hûma	Xwedê/Xwidê/Xweda/Xadê/Xodê/Xodi/Xuda/Xudê
keye/kehe/kîye/kê/kî/çeye/çîye/çe/çê	mal
rew/row/ro	zû, pêşwext
teştare/taştare/têştare	nîvroj/nîvero/nîvro/navroj/navro
xele/xeli, genim	genim

Piraniya mezin ya bêjeyên kirmanckî, bejeyên cureyê yekem û duyem in. Wekî nimûne, em dê berê xwe bidin bêjeyên "Mewlidê Kirdî" (12) yê Ehmedê Xasî. Hêja ye em bibêjin ku ev berhem, berhema edebî ya yekem e ku şairêkî kirmnackîxêv nivîstîye û di 1899an de li Dîyarbekirê çap bûye.

Di Mewlidê Kirdî de 1101 bêje hene. Ji wan 92 heb navdêrên taybetî ne.

Heke em navdêrên taybetî jê derxin, 1009 bêje dimînin.

Rewşa van 1009 bêjeyan wisa ye:

Bêjeyên ku di kirmanckî û kurmancî de hevbeş in: 750 (% 75).

Bêjeyên ku reha wan yek e lê dengêkî yan jî çend dengên wan hatine guhertin: 150 (% 15).

Bêjeyên ku bi temamî ji hev cuda ne: 109 (% 10.9).

Wekî ku em dibînin, li gor bêjeyên vê kitêbê, **rêjeya bêjeyên ku di kurmancî de bi temamî cuda ne % 10.9 e.**

Ji ber ku ev berhem berhema yekem ya kirmancî ye, me wekî nimûne wergirt. Bêguman ev rêjeya bêjeyan ya jorîn, ji bo hemî kitêbên kirmancî derbas nabe. Digel vê jî hizrekê dide me.

4. Encam

- 1- Ji bilî Kurdên Kirmancî axêv ku li dervey Kurdistanê dijîn, îro li gorey jêderan kêma zêde li (12) wîlayetên bakûrê Kurdistanê xelkê Kirmancî axêv heye.
- 2- Li gor pêkhatinê di Kirmancîyê de sê cur bêje hene: bêjeyên xwerû, darştî û hevdudanî.
- 3- Di Kirmancîyê de li gor herêman awayê pêkhatina bêjeyan ne wek heve û guhertinên dengî bi serda dihên û ev çende ne bi tenê bêjeyan vedigirî, belku derbaz dibîte sinurê pêşgir û paşgir jî.
- 4- Li gor lêkolîna hatîye kirin, di Kirmancîyê de hejmara pêşgir û pitire ji hejmara paşgir.
- 5- Di Kirmancîyê de bêjeyên hevdudanî bi çend awayên cuda pêkdihên, ev çende jî li gor hindêk yasayan wek dîyalêkta Kurmancîyê, lê weke dîyalêkteka serbexwe cudahî û taybetmendiyên xwe hene.
- 6- Piştbestin bi ew kerestê bo vê lêkolînê hatîye wergirtin, rêjeya bêjeyên hevpişk zor pitire ji rêjeya bêjeyên nîmçeciyawaz yan bi temamî ciyawaz.

5. Perawêz

(1) Ji ber ku di kurmancî de termên rîzîmanî nebûne standard, ez li vir lîsteyeka hin termên vê gotarê li gel îngilîzîya wan dinivîsim da ku xelet neyên fêmkirin.

bêje: word

dîyalekt: dialect

navgir: interfix

pêşgir: prefix

paşgir: suffix

(2) Bêjeyên kurtkirî

bnr.: binêre

KL: kirmancî (zazakî)

KN: kurdîya navîn (sorani, mukrî)

KU.: kurmancîya bakur

(m): mê

(n): nêr

(3) 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1961

(4) Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, Heleb, 1952, r. 61

(5) Malmîsanîj, Kîrd, Kîrmanc, Dîmlî veya Zaza Kürtleri, Deng Yayınları, İstanbul, 1996

Bruinessen, Martin van, Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi, Özgür Gelecek Yayınları, Ankara, 1991, r. 411

Xal, Mihemedî, Ferhengî Xal, berg: III, Çapxaney Kameranî, Silêmanî, 1976, r. 83, 84

Kordestanî, Hezretê Ayetullah Aqay Şeyx Muhemmed Merdûxê, Ferhengê Merdûx, Senendec, 1362 [1983], berg: II, r. 386

Mukriyanî, Gîw, Ferhengî Mehabad, Çapxaney Kurdistan, Hewlêr, 1961, r. 476

İzoli, D. Ferheng Kurdi-Tırki, Tırki-Kurdi, Deng Yayınları, İstanbul, 1992, r. 237

Mihemedî (Şepûl), Mihemed Salih İbrahîmî, Jînawerî Zanayanî Kurd Le Cîhanî İslameti ya Gencîney Ferheng û Zanist, Çapxaneyê Meharet, Tehran, 1364/1985, r. 786-787

(6) Ce'fer, Hecî, Gotinê Mezînan li Devera Behdînan, Bexdad, 1986, r. 178-179

El-Xalidî, Zîyaeddîn Başa, El-Hedîyetu'l-Hemîdiyye Fî'l-Luxetî'l-Kurdîyye, Mektebetu Lubnan, Beyrût, 1975, r. 185

Wahby, Taufiq & Edmonds, C. J. Edmonds, A Kurdish-English Dictionary, Oxford University Press, Ely House, London W. i, 1966, r. 77

Kurdo, Qanadê, Tarîxa Edebyeta Kurdî, berg: 1, Weşanên Roja Nû, Stockholm, 1983, r. 96

(7) Ji bo agahdarîyên zêdetir yê vî mijarê binêre: Malmîsanîj, berhema navbihurî

Erdost, Muzaffer, Türkiye Üzerine Notlar, Sol Yayınları, Ankara, 1971, r. 166, 168

Beşikçi, İsmail, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, 3. basım, berg: I, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992, r. 191

Cîhanî, Pervîz, "Kurmanc Kî ne?", Sirwe (gowarî edebî-ferhengî), Wurmê, nr. 16 (Xezelwer 1366), r. 64

(8) Bayrak, Mehmet, Kürt ve Alevi Tarihinde Horasan, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 2013, r. 190, 41

(9) "Pirsên te yê **dîşev** gelek en hişk bûn. (Te paroles d'**hier soir** étaient très dures.)" (Bedir Khan, Emir Djeladet & Lescot, Roger, Grammaire Kurde (Dialecte kurmandji), Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris, 1970, r. 213)

(10) Bêjeya "enbaz"ê hem di kurmancî de hem jî di farisî de wateya "hevpişk, pardar, şîrik"ê dide.

Bo nimûne Ehmedê Xanî, di Mem û Zînê de wisa nivîsiye:

"Enbazê fereh şîrikê xem bû

Sergeşte[y]ê xem bi navê Mem bû" (Xanî, Ehmedê, Mem û Zîn, Wergêrê tîpên latînî û kurdîya xwerû: M. Emîn Bozarslan, Weşanxana Deng, Uppsala, 1995, r. 230)

(11) Ji bo agahdarî û nimûneyên pirtir binêre:

Malmîsanîj, "Kirmancî (Zazakî) di Suffiksî", Çira, Stockholm, Nr. 6 (1996), r. 48-63

Malmîsanîj, "Kirmancî (Kirdkî) di Suffiksî", Vate, Stockholm, Nr. 1 (1997), r. 81-93

(12)Kitêba edebî ya pêşîn ya bi dîyalekta kirmanckî (zazakî), mewlûda Ehmedê Xasî ye. Ev kitêb di sala 1898an de hatîye nivîsîn û 1899an de, li Dîyarebkerê çap bûye. Xasî, di dawîya vê kitêbê de bi kirmanckî wisa nivîsîye:

"Temam bî viraştîşê **Mewlidê Kirdî** bi yadimê Xaliqî û feyz û bereketê peyxamberê ma -selallahu 'aleyhî we 'ela alihî we sellem- bi destê Ehmedê Xasî Hezanicî, di hînzar û hîr sey û şîyyes serrî de, bi tarîxê 'erebî." (Xasî, Ehmedê, Mewludê Nebî, Çapxaneyê Lîtoğrafya, Dîyarebker, 1899)

Kurmançîya wê:

"Temam bî çêkirina **Mewlidê Kirdî** bi alîkarîya Xaliqî û feyz û bereketa pêxamberê me -selallahu 'aleyhî we 'ela alihî we sellem- bi destê Ehmedê Xasî Hezanî, di sala hezar û sê sed û şazdehan de, bi tarîxa 'erebî."

6. Çavkanî:

22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1961

Bayrak, Mehmet, Kürt ve Alevi Tarihinde Horasan, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 2013

Bedir Khan, Emir Djeladet & Lescot, Roger, Grammaire Kurde (Dialecte kurmandji), Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris, 1970

Beşikçi, İsmail, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, 3. basım, berg: I, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992

Bruinessen, Martin van, Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi, Özgür Gelecek Yayınları, Ankara, 1991

Ce'fer, Hecî, Gotinê Mezînan li Devera Behdînan, Bexdad, 1986

Cîhanî, Pervîz, "Kurmanç Kî ne?", Sirwe (gowarî edebî-ferhengî), Wurmê, nr. 16 (Xezelwer 1366)

Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, Heleb, 1952

Erdost, Muzaffer, Türkiye Üzerine Notlar, Sol Yayınları, Ankara, 1971

İzoli, D. Ferheng Kurdi-Tırki, Tırki-Kurdi, Deng Yayınları, İstanbul, 1992

Kordestanî, Hezretê Ayetullah Aqay Şeyx Muhemmed Merdûxê, Ferhengê Merdûx, Senendec, 1362 [1983], berg: II

Kurdo, Qanadê, Tarixa Edebyeta Kurdi, berg: 1, Weşanên Roja Nû, Stockholm, 1983

Malmîsanij, Kîrd, Kîrmanc, Dîmlî veya Zaza Kürtleri, Deng Yayınları, İstanbul, 1996

Malmîsanij, "Kirmanckî (Zazakî) de Suffiksî", Çira, Stockholm, Nr. 6 (1996)

Malmîsanij, "Kirmanckî (Kirdkî) de Suffiksî", Vate, Stockholm, Nr. 1 (1997)

Mihemedî (Şepûl), Mihemed Salih İbrahîmî, Jînawerî Zanayanî Kurd Le Cîhanî İslametî ya Gencîney Ferheng û Zanist, Çapxaneyê Meharet, Tehran, 1364/1985

Mukriyanî, Gîw, Ferhengî Mehabad, Çapxaney Kürdistan, Hewlêr, 1961

Wahby, Taufiq & Edmonds, C. J. Edmonds, A Kurdish-English Dictionary, Oxford University Press, Ely House, London W. I, 1966

Xal, Mihemedî, Ferhengî Xal, berg: III, Çapxaney Kameranî, Silêmanî, 1976

El-Xalidî, Zîyaeddîn Başa, El-Hedîyetu'l-Hemîdiyye Fî'l-Luxetî'l-Kurdîyye, Mektebetu Lubnan, Beyrût, 1975

Xanî, Ehmedê, Mem û Zîn, Wergêrê tîpên latînî û kurdîya xwerû: M. Emîn Bozarslan, Weşanxana Deng, Uppsala, 1995

Xasî, Ehmedê, Mewludê Nebî, Çapxaneyê Lîtoğrafya, Dîyarebker, 1899

Research Summary

This Research is entitled The Birth of the Kirmanchki Words, according to the researcher who took his ideas from the both Kurdish dialects Kurrmachki and Kurmanchki, in these two ways:

- 1- From the spoken resources
- 2- from the written resources

The main goal of this research is to comparison between two main Kurdish dialects, the main part is to highlight the birth, especially to highlight the privacy of the birth of the Kurmanchki words in the terms of the structure and the common words between the Kurmanchi and Kurmanchki words, at the end some clear results were obtained.

Contents of the Research:

- 1- Introduction
 - 2- Kurmanchki words in the term of their structure
- A: Simple words
B: Derived Words
C: compound Words
- 1- Similarity and differences between Kurmanchki and Kurrmachki words
 - 2- Results
 - 3- Margins
 - 4- Resources

Research Results:

- 1- Excluding the Kurmanchi who lives outside Kurdistan, there are about 12 million Kurmanchi speaking Kurds living in the southern part of Kurdistan.
- 2- In the term of the structure there are 3 types of the words in Kurmanchi Simple words, derived words and compound words.
- 3- In the Kurmanchi according to the region the form of the antonyms and their influence by the spoken words does not only has an effect on the words but it extends to the level of suffixes and prefixes.
- 4- In Kurmanchki I the number of prefixes is larger than the number of suffixes.
- 5- In Kurmanchki the compound words are made in different ways according the rules of Kurmanchi dialect, as an independent dialect, it has its own differences and privacies.
- 6- According to resources of the research the number of the common words is larger than the number of the semi-different or completely different words